

Stadsmusikanter og musikkforpaktere i Bratsberg amt på 1700-tallet

Anne Svånaug Blengsdalen

Abstract

The article deals with town musicians in the town of Skien and subcontractor musicians or holders in the county of Bratsberg (Telemark) in the 18th century. Town musicians or *musicus instrumentalis* received a royal commission, granting them the exclusive right to perform music within a specified area. In Norway, the institution of town musician was established at the beginning of the 17th century. Initially the music monopoly was restricted to the towns. Gradually, the districts with such privileges expanded to encompass geographically extensive areas. In 1724, the whole county of Bratsberg became the privileged district of the town musician in Skien. In the countryside, rivalries between privileged and non-privileged musicians arose, especially during wedding celebrations, as the farming population preferred their own fiddlers. In order to counter allegedly illegal playing, two strategies were available. Exclusion by legal prosecution, or co-option. In a strategy of alliance, the privileged musician turned some of his rivals into holders, granting them authorisation for a smaller district against an annual rent. Several holders, while unknown in the folk music tradition, are well documented, emphasising the social background and skills of these musicians, and their important role in the institution of town musician.

Innledning

Ifølge spillemannen Knut Dahle (1834–1921) var Brynjulv Olson i Tinn

og Jon Kjos (1754–1826) i Vest-Telemark forpakterspillemenn, *stendera* som Dahle kaller dem. Dahle forklarer at «da måtte ingen annan spøla i store lag. Dæ va som eit anna ombud det» (Buen 1983: 11). Ved dette utsagnet griper Dahle til kjernen i ordningen med stadsmusikanter og forpakterspillemenn på 1700-tallet; enerett til alt spill mot betaling. Olson og Kjos er to av tre spillemenn som ifølge tradisjonen skal ha vært forpakterspillemenn. I tillegg hevder Rikard Berge at Hølje Sveinsson Leikandrud (f. 1759) overtok «ombudet» etter Brynjulv Olson i Tinn (Berge 1926: 532). Ingen av disse tre lar seg dokumentere gjennom skriftlige kilder. Det gjør derimot en rekke forpakterspillemenn som til gjengjeld ikke er kjente i tradisjonen.

Knut Dahle brukte begrepet *stendera* i betydningen forpakterspillemenn. Rikard Berge skriver at «stænderspelemann» var et uttrykk som ble brukt om forpakterspillemann i noen bygder i Vest-Telemark (Berge 1921: 140). Trolig kan begrepet knyttes til *stand/standsperson* og profesjon på en eller annen måte. I Salomonsen Konversasjonsleksikon (bd. XXII: 135) forklares stand brukt i dagligtale om menneskers eller ervervs betingede stilling i samfunnet. Tittelen *stenderspillemann* kan ha fungert som en slags sosial markør. Utnevnelsen som forpakterspillemann åpnet kanskje for adgang til høyere sosiale lag? Muligens hevet det også spillemannens sosiale posisjon. Jeg skiller for øvrig mellom to typer forpaktere. Faglærte musikanter benevner jeg *forpaktermusikanter*, ufaglærte kaller jeg *forpakterspillemenn*. Begrepet *musikkforpakter* dekker begge gruppene. Forpaktermusikantene kom ofte fra stadsmusikantenes egne rekker, som utlærte svenner, mens forpakterspillemennene kom fra bondestanden.

Når det gjelder forpaktning av spill, ble det inngått avtale mellom stadsmusikanten og musikkforpakteren. Avtalen ga musikkforpakteren enerett, helt eller delvis, til musikkoppvartning i et avgrenset område innenfor stadsmusikantens privilegieområde. Ved dette ble stadsmusikantens enerett delegert. Gjennom forpaktningens ordningen fikk stadsmusikanten årlige leieinntekter. Så lenge den årlige leia ble betalt, sto forpakteren relativt fritt i musikkutøvelsen. Han kunne også selv forpakte videre eller delegere spilleoppdrag. Både stadsmusikanter og musikkforpaktere kunne gi midlertidig friseddel til en annen musikanter eller spillemann i forbindelse med enkeltvis oppdrag, for eksempel et bryllup. Også friseddelen var omfattet av en viss avgift.

Når vi i dag kjenner til forpakterbevillinger, er det fordi en del av dem ble tinglyst. Dette kostet penger. Bekjentgjøringen av autorisasjonen gjennom tinglysing var både i musikkforpakterens og stadsmusikantens interesse, men aller mest i førstnevntes. Dermed var tinglysingen også et spørsmål om økonomisk evne. Det kan forklare fraværet av tinglyste bevillinger for de tre forpakterspillemennene nevnt innledningsvis. I bevillingene var det vanlig at stadsmusikanten hadde en formulering om reservasjon av musikkoppvartning for standspersoner. Slike oppdrag ville han ta selv. De var lukrative økonomisk og i mange tilfeller også sosialt prestisjefulle.

I det følgende skal det handle om stadsmusikantene i Skien og musikkforpaktere i det som ble kalt Bratsberg amt på 1700-tallet. Hvem var disse musikkforpakterne? Hvordan foregikk rekrutteringen? Hvilke områder ble forpaktet bort, var det bare de mest fjerntliggende og vanskelig tilgjengelige for stadsmusikanten, eller ble også mer bynære distrikt omfattet av musikkforpaktning? Innledningsvis skal jeg helt kort gjøre rede for stadsmusikantordningen i Norge og framveksten av den i Skien, samt bakgrunnen for ordningen med musikkforpaktning.

Stadsmusikantordningen

Stadsmusikantordningen ble innført i Danmark-Norge på begynnelsen av 1600-tallet og slo for alvor igjennom etter innføringen av eneveldet i 1660. Ordningen var ikke enestående for helstaten. «Systemet med privilegerte stadsmusikanter med svenner og læregutter fantes over hele Europa,» skriver Randi M. Selvik (Selvik 2005: 30). I europeisk sammenheng hadde ordningen størst utbredelse i perioden 1500 til 1800. Når det gjelder røttene til eneveldets stadsmusikantvesen, har Jens Henrik Koudal drøftet dette mest fyllestgjørende. Først og fremst hadde kongen behov for trompetere til krigsflåten (Koudal 2000: 100). Behovet for trompetere betydde antagelig mye for utviklingen av stadsmusikantembetet også i Norge. Det at stadsmusikantordningen først ble innført i strategisk viktige byer her i landet, peker i den retning. I tillegg hadde byene behov for pipere og trommeslagere til mønstringer og musikk i forbindelse med rettslige for-

kynnelser. Borgerskapets ønske om standsmessig musikk ved livshøytider og fester, samt behovet musikk i forbindelse med kirkehøytider, forklarer også framveksten av ordningen. I en kongelig resolusjon av 25. april 1800 opphørte eneretten til musikkoppvartning på landet (Fogtman 1802: 588), og ved vakanser skulle embetet slås sammen med organisttjenesten. I januar 1848 ble stadsmusikantordningen helt avviklet.

I korthet gikk stadsmusikantordningen ut på at en musikanter søkte magistraten i en by om å få nedsette seg som instrumentist. Med anbefaling fra byens myndighet ble søknaden sendt til Danske kanselli for behandling. Fra Danske kanselli ble det så sendt en anmodning til amtmannen eller stiftsbefalingsmannen og bedt om en favorabel erklæring. Når denne var avgitt, ble søknaden behandlet og stort sett innvilget av Kongen. Med den kongelige bevillingen i hånd kunne stadsmusikanten og hans – eller hennes folk – hevde monopol på musikkoppvartning i folks livshøytider og alle budne lag, både i byen og på landet.

Bergen var først ute. I 1620 fikk byen to instrumentister. Borgermester og råd utstedte bevillingsbrevet. Instrumentistene i Bergen måtte imidlertid vente i 20 år på den kongelige konfirmasjonen. I 1655 var det Christianias tur. Her gikk det litt raskere med den kongelige bekreftelsen, i 1660 var den et faktum. Tønsberg og Larvik fikk sine privilegerte musikanter i 1664 med kongelig konfirmasjon to år seinere. Så var det Skiens tur.

For de første stadsmusikantene var privilegiet i hovedsak forankret i byenes geografiske utstrekning. Siden ble store omland lagt inn under embetene. Stadsmusikanten i Christiania fikk etter hvert enerett til musikkoppvartning i hele det omfangsrike Akershus amt. Landdistriktene skulle komme til å bli svært viktige for embetenes økonomiske grunnlag. Da eneretten på landet opphørte i 1800, skrumpet embetene inn til å omfatte byens grenser og nærområder, med ditto nedgang i stadsmusikantenes inntektsgrunnlag.

Stadsmusikanter i Skien

I 1671 ankom Caspar Schumacher (f. ca. 1643–1678) Skien med sin kone og med trompeten i bagasjen. Han ble samme år antatt av byens

borgermester og råd til å være eneinstrumentist i Skien by og Kragerø med distrikt.¹ Bestillingen fikk kongelig konfirmasjon fem år seinere (NK bd. II 1676 sak nr. 31). Distrikt er trolig ensbetydende med enten Bamble fogderi eller Nedre Telemark og Bamble stift. Da etterfølgeren Hans Georg Weber (f. ca. 1645–1721) ble utnevnt i 1679, kort tid etter Caspars død, omfattet privilegiet trolig det samme området som Schumacher hadde hatt. Det skjedde imidlertid en avskalling av embetet da Kragerø ble utskilt som eget distrikt i 1707.²

Weber hadde sørget for å få kongelig konfirmasjon på at en av sønnene skulle overta embetet ved hans død eller fratredelse, såkalt suksesjon. Ulrich Friedrik (f. ca. 1689–1724) ble den heldige, men han fikk uventet konkurranse. Dermed ble dette en svært problematisk suksesjon, mye tyder på at Ulrich Friedrik tok sin død av alle viderverdighetene (Blengsdalen 2015: 350 ff.). Først med utnevnelsen av konkurrenten, Frans Levin (f. ca. 1696–1763) den 29. desember 1724 ble privilegieområdet utvidet til å omfatte Bratsberg amt. Sønnen til Frans, Henrich (1732–1797) overtok embetet i 1762 med samme geografiske utstrekning som i farens tid.³ Henrich hadde ingen sønn eller svigersønn som kunne suksedere ham. Dermed sto embetet ledig til å søkes av potensielle kandidater da han døde.

Johannes Bøttger (f. ca. 1769–1824) søkte det ledige embetet. Han kom fra København og ble antatt av byens borgermester og råd i 1797. Bøttger ønsket imidlertid også kongelig konfirmasjon, og det fikk han i 1800.⁴ Den kongelige konfirmasjonen var viktig for å stadfeste hvilke distrikt privilegiet hans omfattet. Ved opphøret av eneretten på landet samme år, var Bratsberg amt ikke lenger underlagt hans privilegium. Men Bøttger sørget for å få lagt de rike nærområdene Gjerpen, Solum, Holla, samt Slemdal (Siljan) og Melum med anneks til privilegieområdet.⁵ Her var det gode inntekter å hente på musikkoppvartning.

1. RA: DK, NI 17.3.1676.

2. RA: DK, NÅB 3.10.1707.

3. RA: DK, NI 15.10.1762.

4. SAKO: Pantebok nr. 1 for Nedre Telemark sorenskriveri rekke I N, 1794 1801, fol. 489a nr. 27.

5. Loc.cit.

Da Bøttger døde i 1824, ble han erstattet av Hans Johnsen (1799–1859), som ble titulert organist og stadsmusikant, slik hans forgjenger hadde blitt.

For oversiktens skyld skal også nevnes at Porsgrunn fikk sin egen stadsmusikant i 1800. Han het Peter Schwark (1746–1814) og begynte sin karriere som organist og forpaktermusikant, men endte som Porsgrunns første og siste stadsmusikant med kongelig konfirmasjon.⁶ Porsgrunn hadde utviklet seg til et viktig ladested med en stadig voksende handels- og håndverksvirksomhet. I 1764 ble Porsgrunn skilt ut som eget prestegjeld fra de omkringliggende landherredene Eidanger, Solum og Gjerpen. Her var det grunnlag for et stadsmusikantembete.

Det er altså i prinsippet kun i perioden mellom 1724 og 1800, under stadsmusikantene Frans Levin og hans sønn Henrich, samt i Johannes Bøtters tidlige år vi kan finne musikkforpaktere i Bratsberg amt. Før og etter denne tid var det i prinsippet fritt fram for spillemenn i Øvre Telemark.

Stadsmusikantenes bakgrunn

De første musikantene som bekleddet stadsmusikantembetene i Norge på 1600-tallet, hadde utenlandsk opphav og militærmusikalsk bakgrunn. Det framgår av søknader, bevillinger, skifter og andre kilder. Navn som Schumacher og Weber peker mot tysk opphav. De kan ha kommet fra hertugdømmene Slesvig og Holstein, eller fra Tyskland via Danmark, til Skien for å søke musikktenesten her. Schumacher og Weber var sannsynligvis utdannet trompetere i den dansk-norske orlogsflåten. Ulrich Friedrik Weber var norskfødt og andre-generasjons innvandrere. Han kunne vise til 16 års opplæring hos faren og siden seks år i utlandet.

Levin, med litt ulike skrivemåter, er et kjent slektsnavn i Norge. Navnet kan tyde på jødisk bakgrunn. Hvorvidt Frans var norskfødt, er vanskelig å fastslå siden kirkebøkene for Skien har en lakune for perioden 1679 til 1702. Levin-slekten i Skien var imidlertid tallrik, Frans kan godt ha tilhørt denne. Frans var utdannet organist. Sønnen Henrich var født i Skien og hadde fått musikkopplæring hos faren.

6. Ibid. fol. 482a nr. 5.

Johannes Bøttger skal ha vært en virtuos pianist og organist. I et minneord står det «at Norge, i Johannes Bøttger, tabte, om ikke sin første, saa dog een af sine første Claver- og Orgelspillere, vil vel ingen modsige, ligesom det ogsaa er vist, at Skien og Porsgrund i ham tabte en overmaade duelig Musiklærer» (*Norske Intelligenz-Seddel* nr. 31 1824).

Peter Schwark var født i Flensborg i hertugdømmet Slesvig.⁷ Han hadde, foruten utdanning som organist, militær bakgrunn som hoboist og hadde hatt oppdrag i Det kongelige kapell. Det het om Schwark at han «baade offentlig og privat har givet de meest Fyldestgiørende Prøver paa Duelighed».⁸

Ordningen med musikkforpakting

Bakgrunnen for ordningen med musikkforpakting må søkes i flere forhold. For det første var stadsmusikanten pålagt å betjene alle og enhver med musikk, som det gjerne het i den kongelige bevillingen. «Så langt han kunne nå, spela stadsmusikanten sjølv med sine sveinar og drenger» skriver Asbjørn Hernes (Hernes 1952: 302). Men det var grenser for hvor langt og hvor ofte en stadsmusikant og hans folk kunne reise for å spille i bryllup eller barsøl selv om vertskapet var aldri så mye standspersoner. En løsning var derfor å delegere eneretten i utvalgte områder. Lange reiseavstander var noe av bakgrunnen for ordningen med forpakterspillemenn.

Selv om stadsmusikantene hadde enerett på alt spill mot betaling, opplevde de sterk konkurranse fra mange hold. Det var to måter å forholde seg til såkalt ulovlig innpass i et musikkprivilegium, enten alliere seg med konkurrentene eller forsøke å stenge dem ute. Greger Andersson skjelner mellom to hovedstrategier hos stadsmusikantene, *alliansestrategi* og *utelukkelsesstrategi* (Andersson 1988–1991: 21). Utelukkelsesstrategien var et forsøk på å stenge konkurrentene ute fra feltet. Viktigste virkemiddel var å gå rettens vei. Flere stadsmusikanter forsøkte seg både med tinglyste advarsler og tingsaker mot spillemenn som hadde forbrutt seg, eller mot verten som hadde engasjert

7. SAKO: Pantebok for Nedre Telemark sorenskriveri 1794 1801, rekke I nr. N fol. 482a.

8. Loc.cit.

dem. Eneretten forbød ikke bare spillemenn mot innpass. Den forpliktet også vertskapet til å engasjere stadsmusikanten eller musikkforpakterne. Organiseringen med musikkforpaktere var uttrykk for en alliansestrategi. Det er flere eksempler på at en stadsmusikant gjorde en sterk konkurrent til en alliert musikkforpakter. Forpaktermusikanter og forpakterspillemenn ble kooptert og gjort til stadsmusikantens samarbeidspartnere. Tinglyste avtaler sikret den formelle og juridiske siden av ordningen. Via alliansestrategien fikk stadsmusikantene en slags kontroll over musikkutøvelsen ute i distriktene. I tillegg fikk de viktige inntekter gjennom den årlige leia.

På 1600-tallet er det sjeldent å finne eksempel på musikkforpakting i Norge. Det må sees i sammenheng med privilegienes geografiske utstrekning. Det er først på slutten av 1600-tallet at store geografiske omland blir lagt inn under stadsmusikantenes privilegium, og delegering av musikkoppvarntningen for alvor tar til. På begynnelsen av 1700-tallet skyter ordningen fart. Det var en kvinne som ledet an i utviklingen. Hun het Dorothea Barroyer og var stadsmusikant i Christiania og Akershus amt fra 1701 til 1732. Madam Barroyer overtok embetet etter sin mann, Carl Barroyer da han døde kort tid etter ansettelsen. Hun administrerte stadsmusikantordningen i landets geografisk største distrikt og så mulighetene for å tjene penger på musikkforpakting. Dorothea ble en foregangskvinne på dette området (Blengsdalen 2015).

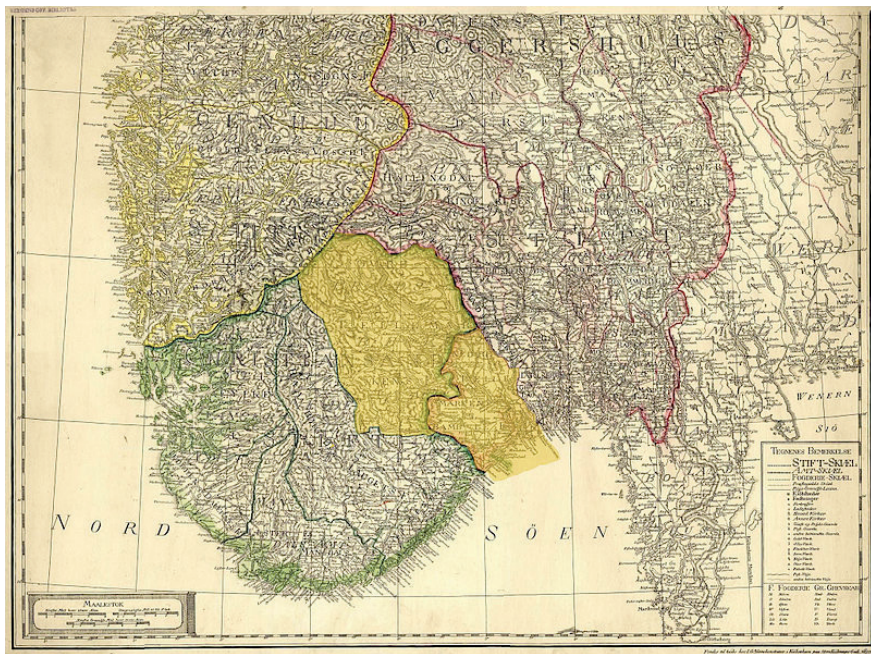
Bratsberg amt

I 1685 ble Skien og Bratsberg underlagt Akershus stiftamt.⁹ Bratsberg amt hadde en utstrekning på 15 360 km² med bratte fjell og store avstander. Øvre Telemark østfjelske sorenskriveri bestod av Tinn, Hjartdal, Seljord og Kviteseid. Inndelingen i fogderi og sorenskriverier i Bratsberg amt endret seg i løpet av 1700-tallet. Ved ledighet i embete i 1714 ble Tinn og Hjartdal overført til Nedre Telemark sorenskriveri, jf. kgl. brev 28. august 1714, mens Seljord og Kviteseid med Nissedal ble lagt til Øvre Telemark vestfjelske sorenskriveri. Ved kongelig brev av 17. desember 1757 ble Hjartdal

9. SAKO: Katalog for Bratsberg len og amt 1556–1844, fra innledningen.

lagt til Øvre Telemark vestfjelske sorenskriveri. Det skjedde ved en deling av Telemark fogderi til Øvre Telemark fogderi og Nedre Telemark og Bamble fogderi. Øvre Telemark fogderi ble nedlagt i 1898.¹⁰

Da Frans Levin fikk kongelig konfirmasjon, var ordningen med musikkforpaktere for lengst innarbeidet i andre deler av landet. Levin har sannsynligvis argumentert for at det omfangsrike Bratsberg amt burde legges inn under hans privilegieområde. Her var det grunnlag for økonomisk fortjeneste, et argument som byens myndigheter kunne stille seg bak.

Historisk kart fra 1785 over Bratsberg amt.

10. Arkivportalen: Øvre Telemark fogderi – SAKO/A-726.

Frans Levin og musikkforpaktere i Bratsberg amt

Noe av det første Frans Levin gjorde, var å få gjort privilegiet sitt kjent i laddistriktene gjennom tinglysing.¹¹ Deretter begynte han å forpakte bort distrikt. Allerede i september 1725 lot han tinglyse en forpakterbevilling på Østre Romnes i Holla som gav Tyge Alfsen (1701–1754) fullmakt til musikkoppvarning på Levins vegne i Holla prestegjeld.¹² Avtalen skulle ha ett års varighet. Eventuell fornyet bevilling ble ikke tinglyst, men det er grunn til å tro at Tyge fortsatte som musikkforpakter siden det ikke foreligger tinglyst bevilling for noen andre i dette distriktet. Tyge Alfsen kom fra gården Tvara i Holla (Ytterbøe 1975: 409). Tvara hadde vært i presten Meydels eie fram til Tyges far kjøpte den i 1694. Dette var en relativt stor gård. Tyge var antagelig født her. Da han fikk forpakterrett, var han 24 år gammel.

I 1726 inngikk Levin to nye avtaler om forpaktning. Den første omfattet Sauherad, Nesherad og Melum.¹³ Musikkforpakteren het Ole Levordsen. Levordsen skulle betale en årlig leie på 3 rdlr. Musikkoppvarning hos standspersoner, herunder prester, fogder, skrivere, kongelige betjenter og lensmenn, skulle varsles Levin i god tid slik at han selv kunne besørge dette. Det ser ut til at reservasjonen ikke bare gjaldt bryllup, men alle typer samkvem der standspersoner var involvert. Det ble også understreket at ingen måtte gjøre motstand eller innpass mot Levordsen. Uten gårdsnavn er det vanskelig å spore opp Ole. Antagelig var han hjemmehørende i et av områdene han forpaktet, Sauherad, Nesherad eller Melum.

I juli samme år forpaktet Levin bort Bø prestegjeld til Anders Olsen Vibeto (f. ca. 1684 –1727).¹⁴ Bevillingen var nokså likelydende den til Levordsen. Vibeto skulle oppvarte den gemene allmue i prestegjeldet, mens musikkoppvarning hos standspersoner var reservert Levin. Ulovlig innpass skulle straffes i henhold til loven. Det skulle betales en årlig leie i september,

11. SAKO: Pantebok for Nedre Telemark sorenskriveri 1719–1725, rekke I nr. E, fol. 246b og 255b.

12. SAKO: Tingbok nr. 10 for Nedre Telemark sorenskriveri 1722–1727, fol. 191b.

13. SAKO: Pantebok for Nedre Telemark sorenskriveri 1726–1732, rekke I nr. F, fol. 14a–14b.

14. Ibid. fol. 25b 26a.

men beløpet er ikke oppgitt. Kanskje var summen den samme for Vibeto som for Levordsen, 3 rdlr. Anders var godt voksen da han ble forpakter-spillemann, i begynnelsen av 40-årene.

Anders Olsen Vibeto lar seg identifisere med relativt stor sikkerhet. Han og familien bygslet gården Mellom-Vibeto i Holla. Anders fikk ikke glede av eneretten mer enn ett års tid. Den 19. november 1728 var det skifte etter Anders.¹⁵ Arvinger var enken Lisbeth Oldsatter og deres fire barn. Boets brutto formue var 185 rdlr. Helt ubemidlet var han altså ikke.

Det vanlige var at musikkforpakterne bodde i det distriktet de forpaktet, slik Tyge Alfsen Tvara er et eksempel på. Anders Olsen Vibeto var et unntak idet han bodde i Holla, i dag del av Nome kommune, mens autorisasjonen gjaldt naboprestegjeldet Bø.

I januar 1761 lot Levin tinglyse en forpakteravtale for Solum sogn med underliggende anneks Porsgrunn og Melum. Her fikk Anders Meydel og Niels Corneliusen ansvaret for å oppvarte alle med spill som måtte behøve det.¹⁶ Den årlige leia beløp seg til 7 ½ rdlr. Begge var ansvarlige for å tilveiebringe denne summen. Avtalen skulle gjelde for tre år og presiserte at de to var omfattet av samme enerett som Levin. Avtalen inneholdt ingen generell reservasjon for spill hos standspersoner. Kun ved store bryllup eller andre anledninger der Meydel og Corneliusen eventuelt ikke kunne besørge musikkoppvartningen, skulle han selv ta seg av det. Dersom de assisterte ved slike oppdrag, skulle de lønnes på linje med Levins egne svenner.

Meydel var en navnevariant av Meidell/Mejdell. Det fantes en slekt i Holla med dette navnet på 1700-tallet. De tilhørte sjiktet av høyere embetsmenn og standspersoner. I Skifteregister for Skien byfogd 1666–1808 har jeg funnet en Anders Meidel omtalt både som arving i 1740 og arvelater i 1791, i sistnevnte tilfelle titulert som muskant. Det er høyst sannsynlig musikkforpakteren Anders.

Når det gjelder Niels Corneliusen, har det ikke lyktes meg å fastslå hans identitet med sikkerhet. Trolig var han født i 1733 i Lardal. På den tiden han fikk forpakterbevilling, bodde han sannsynligvis på Klosteriet i Solum,

15. SAKO: Skifteprotokoll nr. 9 for Nedre Telemark sorenskriveri 1727–1736, fol. 35b–36b.

16. SAKO: Pantebok for Nedre Telemark sorenskriveri 1756–1775, rekke I nr. K, fol. 172b–173a.

plass eller bruk under klostergården Gjemsø. Hvis dette medfører riktighet, ble han gravlagt i 1797 som Niels Corneliusen Giemsøe, 64 år.¹⁷

Ikke alle avtaler om musikkforpaktning ble tinglyst. Det kommer fram i en tingsak fra 1738. Da stevnet Levin en forpakterspillemann, Ole Hansen, for manglende innbetaling av den årlige leia på 5 rdlr. 3 ort.¹⁸ I retten forklarte Hansen at han noen år tidligere hadde inngått avtale med Levin om musikkforpaktning. Avtalen ga ham rett til musikkoppvartering i Sauherad prestegjeld både i bryllup og barsel. I et bryllup i Sauherad der både stadsmusikanten og forpakterspillemannen hadde vartet opp med musikk, hadde imidlertid Levin snappet «den sluttede Skriffte^le accord Sedel fra ham», fortalte Hansen.¹⁹ Forpakterspillemannen anså derfor avtalen mellom dem for opphørt. Det ble ikke noe mer ut av denne tingsaken, men den bekrefter at det ble inngått private avtaler om forpaktning. Det er selvsagt umulig å fastslå omfanget av slike private forpakteravtaler.

En tinglyst bevilling regulerte forholdet mellom stadsmusikant og musikkforpakter. Hva hadde en forpakterspillemann å vise til dersom bevillingen ikke ble tinglyst? Idet Levin snappet til seg bevillingseddelen, mistet Hansen rettigheten. Hadde bevillingen vært tinglyst, ville Levin vært adskillig sterkere bundet av avtalen, med mindre det hadde forekommet avtalebrudd. Og hvilke juridiske rettigheter innebar en privat avtale dersom andre spillemenn gjorde innpass mot forpakterspillemannen? Kanskje skapte en skriftlig bevillingseddell tross alt en viss respekt blant konkurrerende spillemenn, slik at de i mindre grad tok oppdrag uten hans godkjenning.

Henrich Levin og musikkforpaktere i Bratsberg amt

Da Henrich Levin fikk kongelig konfirmasjon i 1763, gikk han umiddelbart i gang med å gjøre dette kjent rundt om i amtet. Konfirmasjonen ble tinglyst i Solum, Holla, Bø, Sauherad, Heddal og Tinn (Blengsdalen

17. <http://www.eidangerslekt.org/siljan-slekt/engelstad/cornelius-halvorsen-1700.htm>. Lesedato 27.10.2016.

18. SAKO: Tingbok nr. 15 for Nedre Telemark sorenskriveri 1756–1775, fol. 241b–242a.

19. Ibid. fol. 242a.

2015: 384). Dette var både flere og mer fjerntliggende distrikt enn de faren hadde valgt for å tinglyse sitt privilegium. Kanskje hadde junior ambisjoner om å utvide det geografiske nedslagsfeltet og gjøre eneretten sterkere gjeldende også i mer perifere distrikt. Det er verd å merke seg at han lot tinglyse privilegiet i Tinn. Kanskje var det fordi han hadde en forpakterspillemann her?

Kort tid etter tok Henrich fatt på oppgaven med å forpakte bort distrikt. I Bø og Holla fikk brødrene Hans og Niels Johannesen Heisholt enerett til musikkoppvartering på Levins vegne. Avtalen skulle gjelde for en periode på seks år eller så lenge den årlige avgiften på 6 rdlr. ble betalt.²⁰ Levin tok forbehold om store bryllup. Dersom noen skulle ønske musikkoppvartering av Levin og hans folk, skulle det skje «uden Decort i dend accorderede Forpagtnings Penge for Hans og Niels Johannesøn».²¹ Musikkforpakterne ville altså ikke få reduksjon i den årlige leia selv om enkelte oppdrag tilfalt Levin. Hans (f. ca. 1740) og Niels (f. ca. 1744–1773) Johannsen Heisholt var etter alt å dømme sønner av lensmann Johannes Gullichsen på lensmannsgården Vestre Heisholt i Holla i Nedre Telemark. Vestre Heisholt var opprinnelig del av en prestegård (Gjermundsen 1992: 72–73, Ytterbøe 1975: 241 ff.). I 1763 var Hans 23 år og Niels 19 år, to unge menn som tilhørte et sjikt av velstående og sosialt vel ansette bønder.

I 1766 fornyet Henrich Levin avtalen med Anders Meydel og Niels Corneliussen.²² Tydeligvis hadde de innehatt musikkforpaktningen i to perioder. Ved fornyelsen ble åremålet omgjort til livstid.²³ Villkårene for øvrig var de samme som faren i sin tid hadde skissert. Kun ved store bryllup eller andre vertskaper der det ble forlangt musikk som Meydel og Corneliussen ikke kunne ta på seg, skulle Henrich tilkalles.

I 1773 lot Henrich tinglyse en ny avtale på lensmannsgården Vestre Heisholt i Holla. Denne gang gjaldt forpaktningen Holla sogn «med 2de annexer under Liggende nu bemelte Sogn, samt Bøe Sogns annex

20. SAKO: Pantebok for Nedre Telemark sorenskriveri 1756–1775, rekke I nr. K, fol. 229a.

21. Loc.cit.

22. Ibid. fol. 354b.

23. Loc.cit.

Lundeherret kaldet». ²⁴ Musikkforpakteren het Morten Olsen Borien, eller Baarien, som det også står. Den årlige leia var på 3 rdr. Avtalen skulle gjelde på ubestemt tid så lenge Morten betalte leia i tide. «Men skulde en af blive sindet dette at ophæve da gives Lovlig Opsigelse 1 halvt aar forud, dog maa ingen Opsigelse skee forinden 3 Aar fra Dato er forløben.» ²⁵ Med dette innførte Henrich Levin gjensidig oppsigelse. Han reserverte heller ikke spilling i bryllup eller hos standspersoner.

Borien/Baarien var trolig feilskrivning for Borgen eller Borgja. På telemarksdialekt vil Borgen bli uttalt /bårjen/, og dermed kan skriveren ha ført opp det han mente å høre. Morten kan ha vært hjemmehørende i Bø, Lunde eller Holla, men mest sannsynlig sistnevnte ettersom bevillingen ble tinglyst her. I Holla er det en gård som heter Borgen (Gjermundsen 1992: 21). Simon Ytterbø bekrefter at gårdsnavnet uttales *Baarjen* (Ytterbø 1925: 319). Morten var et relativt sjeldent navn på 1700-tallet i Telemark. I Folketellingen for 1801 er det oppført en Morten Olsen under gården Tveit. ²⁶ Fødselsår er oppgitt til 1746. Dette kan godt være den samme Morten som fikk forpakterbevillingen i 1776. Da var han i så fall 30 år gammel. Det er også en mulighet for at Morten kan ha lagt til gårdsnavnet Borgen fordi han oppholdt seg her på det tidspunktet han fikk forpakterbevillingen.

I 1784 lot Henrich Levin tinglyse en kontrakt med organist Peter Schwark. ²⁷ Kontrakten var et detaljert og omfattende dokument, inngått mellom likemenn. Schwark fikk enerett til musikkoppvartning i østre Porsgrunn med Osebakken, Menstad og Borgestad. ²⁸ Denne kontrakten skiller seg fra de øvrige på flere måter. For det første var dette en bevilling til en faglært musikant, en privilegert organist. For det andre var nye arenaer for oppvartningen spesifisert. Her het det ikke oppvartning i bryllup eller andre vertskap, men ball og konsert. Dette forteller om et nytt publikum og nye anledninger for musikkoppvartning. For det tredje var områdene for

24. SAKO: Pantebok for Nedre Telemark sorenskriveri 1775–1781, rekke I nr. L, fol. 72b–73a.

25. Loc.cit.

26. Digitalarkivet. Folketellingen 1801 for Telemark.

27. SAKO: Pantebok for Nedre Telemark sorenskriveri 1781–1794, rekke I nr. M, fol. 137b–138a nr. 20.

28. Loc.cit.

Schwarks forpaktning meget detaljert gjort rede for, med særlig vekt på at han ikke måtte komme i veien for de to forpakterne som allerede hadde rettigheter her, Meydel og Corneliusen. Den årlige leia var dessuten svært høy, 20 rdlr. Det tilsvarte årslønningen for stadsmusikantens musikkjeneste i Skien kirke. Det tilsier et godt økonomisk grunnlag for musikkforpakterne. Det er også verd å merke seg at Henrich gjorde en uvanlig reservasjon for sin egen del, han skulle besørge musikkoppvarning hos bøndene i området. Dette var stikk i strid med vanlig praksis, men bondestanden her var en uensartet gruppe. Her fantes velstående bønder med store eiendommer og høy sosial status. Avtalen skulle gjelde også for Levins etterfølger.

Johannes Bøttger og musikkforpaktere

I april 1800 ble eneretten på landet ved en kongelig resolusjon opphevet «naar de nu værende ved Døden afgaae» (Blengsdalen 2015: 87). Bøttger var forpliktet av avtalene som hans forgjenger hadde inngått med Meydel, Corneliusen og Schwark. Bøttgers privilegieområde omfattet ikke lenger amtet, men det var fortsatt grunnlag for musikkforpaktning. I 1801 lot han tinglyse to kontrakter, begge med en varighet på 10 år. I januar inngikk han en avtale som omfattet Gjerpen og Slemdal (Siljan) sogn.²⁹ Musikkforpakteren het Engelbret Noord. Han skulle sørge for dansemusikk i landallmuens bryllup og selskaper. Den årlige leia var 20 rdlr. Noord skulle «saa vidt muligt, Søge at udbrede den gode Smag i Musiken og saaledes opfylde Hans Kongelige Majestæts Hensigt med Reskriptet af 14 Juni 1780.»³⁰ Noord passet på å få tinglyst at forespørsler om musikkoppvarning måtte varsles ham i brukelig tid, det vil si åtte dager i forveien.

Litt seinere samme år, inngikk Bøttger en avtale med Cornelius Johnsen som omfattet Solum sogn og Melum anneks.³¹ Villkårene var de samme som for Noord. Musikkforpakteren skulle primært oppvarte med danse-

29. SAKO: Bratsberg len og amt, eske 325. Diverse 1617–1815.

30. Loc.cit.

31. SAKO: Pantebok for Nedre Telemark sorenskriveri 1794–1801, rekke I nr. N fol. 482a nr. 5.

musikk. Avtalen utløp 1. januar 1811, men dersom begge parter var tilfredse med ordningen, skulle den fornyes.³² Johnsen skulle betale 10 rdlr. i forpaktingsavgift i slutten av desember hvert år. Dersom leia uteble, ville Bøttger prompte bringe saken inn for Skien byting. Bøttger tok ingen forbehold om spill hos standspersoner.

Ved søk på navnene i Folketellingen 1801 har jeg funnet to kandidater som muligens kan være identiske med musikkforpakterne til Bøttger. Ingen av dem oppgir imidlertid yrke musiker. Cornelius Johnsen (f. ca. 1761), alder 40 år i 1801, oppgir yrke snekker, og Engelbert Noordt (f. ca. 1754), alder 47 år i 1801, oppgir yrke skoleholder. Begge var bosatt i Skien. Sistnevnte har et så sjeldent navn at jeg holder det for sannsynlig at denne Engelbert er den samme som musikkforpakteren Engelbret, selv om navnet altså staves litt forskjellig. Musikkopplæring hos en stadsmusikant kvalifiserte også for skolegjerningen. Det er flere eksempler på at svenner valgte en slik karrierevei etter endt opplæring. Når det gjelder Johnsen, er det ikke like lett å fastslå om han hadde musikkfaglig bakgrunn. Siden Bøttger ikke tok forbehold om spill hos standspersoner, kan han ha vært faglært. Jeg har ikke gjort omfattende søk for å kartlegge sosiale og økonomiske forhold knyttet til de to.

Faglærte musikanter eller ufaglærte spillemenn

Faglærte musikanter hadde lang læretid bak seg, ofte opp mot fem til seks år, og et svennebrev som dokumenterte det. Betegnelsen ufaglært spillemann er å forstå som en som ikke kunne vise til tilsvarende opplæring og svennebrev. Men forut for en spillemanns prestasjoner lå det også opplæring og fordypning i musikken. Denne musikken var på sin måte like bundet av musikalske lover og regler som den til stadsmusikanten. Når det gjelder å avklare hvem som var forpakterspillemann og hvem som var forpaktermusikant, er bevilningenes ordlyd den viktigste indikatoren. At stadsmusikanten holdt unna spill for standspersoner, peker i retning av ufaglærte spillemenn. Stadsmusikanten mente seg mer kvalifisert for slike oppdrag.

32. Loc.cit.

Dessuten antok han nok med rette, at standspersoner også i landdistrikt identifiserte seg med hans musikktradisjon.

Tyge Alfsen, Ole Levordsen og Anders Olsen Vibeto ble antatt av Levin til å varte opp med spill. Trolig var de ufaglærte bygdespillemenn. Selv om bevillingen til Ole Hansen i Sauherad ikke foreligger, er det grunn til å regne med at også han var forpakterspillemann. Det samme gjelder brødrene Hans og Niels Johannesen Heisholt. Også for dem ble musikkoppvartning for standspersoner holdt unna. Ingen av disse er kjent i tradisjonen som spillemenn. Som det framgår av biografiske opplysninger, tilhørte de fleste av dem et sjikt i bondebefolkningen av relativt velstående menn. Det er også verd å merke seg den unge alderen på flere av forpakterspillemennene.

Når det gjelder Morten Olsen Borien (Borgen) er det vanskelig å fastslå om han var faglært eller ikke. Selv om det ikke var unntak for spill hos standspersoner, samt at gjensidig oppsigelse ble gjort gjeldende, tror jeg Morten var ufaglært. Hans distrikt hadde tidligere blitt forpaktet av spillemenn. Kan hende var vilkårene uttrykk for en viss oppmyking av eneretten? Det var i så fall ikke enestående. Vi finner tilsvarende i forpakterbevillingen til Tollef Nirison Stevning (1740–1828) og nevøen Niri Halvorson Rindem (1768–1790) for Rollag og Flesberg prestegjeld, gitt av Hans Henrik Hundt i 1787, daværende kongelig privilegert stadsmusikant i Drammen og Buskerud amt.³³ Hundt gjorde ingen reservasjoner for spill i bryllup for standspersoner, og avtalen kunne sies opp med ¼ års varsel fra begge parter.³⁴ Kanskje var disse nye vilkårene uttrykk for en viss erkjennelse hos Levin og Hundt, knyttet til at det ikke var etterspørsel etter stadsmusikantens musikk i de aktuelle distriktene? Eller hadde stadsmusikantene fått nye oppgaver på nye arenaer som kastet vel så mye av seg som bryllupsspilling på landet?

Jeg holder det for sannsynlig at både Anders Meydel og Niels Corneliusen var faglærte musikanter. Flere forhold peker i den retning. Levin tok ikke forbehold om spill for standspersoner. Området de fikk tildelt, var såpass stort at det borget for et levebrød for faglærte musikanter.

33. SAKO: Tingbok for Numedal og Sandsvær sorenskriveri rekke I, 1785–1792, fol. 463a.

34. SAKO: Pantebok for Numedal og Sandsvær sorenskriveri rekke I nr. 7, 1786–1797, fol. 79a.

I dette forpakterdistriktet fantes dessuten Bolvik, Fossum, Ulefos og Fritzøe jernverk med sine eiere og ansatte. Førstnevnte var iallfall en gruppe med interesse for mer moderne musikk- og dansetradisjoner, i tråd med det stadsmusikanten representerte.

Det er uvisst om Cornelius Johnsen var forpaktermusikant eller forpakterspillemann. Siden han skulle forpakte Solum sogn med Melum anneks som også tidligere hadde blitt forpaktet av faglærte musikanter, samt at Bøttger ikke tok forbehold om spill hos standspersoner, kan han ha vært faglært. Engelbret Noord var etter alt å dømme faglært musikant. Både yrket som skoleholder og formuleringen om å utbre den gode smak peker i den retning.

Forpakterspillemenn og forpaktermusikanter fikk forskjellige vilkår. Forpaktermusikantene ble innrømmet større rettigheter og vern. De var stadsmusikantens likemenn og ble behandlet deretter. Forpakterspillemennene måtte avfinne seg med reservasjoner for bryllupsspilling og krav om varsling i god tid. Først i ordningens seinere år ble gjensidig oppsigelse også innført for disse. Var ikke forpakterbevillingen tinglyst, kunne den tas tilbake dersom stadsmusikanten fant det for godt.

Hvilke områder ble forpaktet bort, og til hvem? Frans Levin forpaktet bort prestegjeldene Holla, Sauherad, Nesherad og Bø, samt Solum sogn med anneksene Porsgrunn og Melum. Et blick på kartet viser at med unntak av Bø, Nesherad og Sauherad, var dette forholdsvis bynære områder. Det tegner seg et mønster. De bynære områdene ble forpaktet bort til faglærte musikanter, mens i de mer fjerntliggende ble musikkoppvarningen delegert til lokale bygdespillemenn. Holla var et unntak i så måte siden Holla grenset til Skien og regnes som del av Nedre Telemark. Høyst sannsynlig var musikkforpakterne også her spillemenn. Det var vanlig praksis å forpakte bort ett prestegjeld til én musikkforpakter. Unntaket er Solum sogn med de to anneksene som ble delegert til Meydel og Corneliusen, samt brødrene Heisholt som fikk de to prestegjelda Bø og Holla.

Innslaget av faglærte musikanter var høyt i sogn og prestegjeld rundt Skien. Det kan forklares ut fra økonomiske og sosiale forhold. Solum, Melum, Porsgrunn, Gjerpen og Holla hadde et velstående handelspatrisiat med sterke bånd til byen. Utstrakt handelsforbindelse med utlandet bidro til at internasjonale impulser fikk sterkt gjennomslag i disse miljøene. Her var det et marked for moderne, faglærte musikanter.

Rekruttering av musikkforpaktere

Rekruttering av forpaktermusikanter skjedde trolig via nettverk av slektninger, naboer og andre musikanter. Trolig var far og sønn Levin og deres forpaktermusikanter medlemmer av et slikt uformelt nettverk. Kanskje hadde noen av forpaktermusikantene vært svenner hos dem. Anders Meydel hadde ved flere anledninger gjort Frans Levin store inngrep i tjenesten, det vil si vartet opp med musikk uten Levins godkjenning. I 1749 skrev derfor Levin en begjæring til magistraten der han ba om forføyning mot Meydel (Blengsdalen 2015: 405). Dette var et forsøk på utelukkelsesstrategi. Antagelig måtte Levin gi opp denne strategien siden han valgte å gjøre Meydel til en alliert. Det er flere eksempler på slik rekruttering. Etter å ha forsøkt på utestenging ved rettens hjelp, valgte stadsmusikantene å gjøre konkurrentene til allierte. Ulovlig spill ble altså «belønnet» med musikkforpakning og tinglyst autorisasjon. Bortforpakning av de bynære områdene var en måte å komme ulovlig spill til livs og sikre seg iallfall noe av inntektene fra musikkoppvarningen her.

Det var nettverk og nære relasjoner også mellom forpakterspillemenn. Foruten brødreporet Heisholt var det sannsynligvis en forbindelse mellom Meydel–Tvara–Heisholt som kan tyde på slektskapsforhold eller andre nære relasjoner (Ytterbøe 1975: 409). Den sosiale posisjonen var sterkt knyttet til slektskap. 1700-tallets Danmark-Norge var et standssamfunn, preget av store sosiale forskjeller mellom ulike samfunnsgrupper. Det var ikke mange arenaer der en stadsmusikant og en spillemann kunne møtes på 1700-tallet. En slik arena var gjestebud på landet der stadsmusikanten spilte. En annen var de årlige markedene. I noen hektiske dager ble standsskillene overskredet, og spillemenn spilte side om side med de privilegerte musikantene. Kanskje ble avtaler om musikkforpakning gjort på markedene? I flere forpakterkontrakter skulle leia betales ved Mikkelsmess, det vil si i slutten av september. Mikkelsmess var et vanlig tidspunkt for å bytte tjeneste og gjøre opp økonomiske anliggender som lønn og leie. Slik sett føyde tidspunktet for innbetaling av den årlige leia seg inn i gammel sedvane. Dessuten, etter en sommersesong med mye bryllupsspilling hadde forpakterspillemannen økonomisk grunnlag for å betale det som stadsmusikanten hadde utestående.

Hva så med musikalske kvalifikasjoner? Måtte spillemennene prøve-spille? Det er ikke utenkelig at stadsmusikanten ville høre en prøve på forpakterspillemannens ferdigheter. Det er likevel tvilsomt at en spillemann ankom stadsmusikantens hus og ba om å få prøvespille med tanke på å forpakte et distrikt. Kanskje nådde ryet om en god spillemann stadsmusikantens ører på andre måter, slik at han hadde ham i kikkerten. Kravet til kvalifisering var uansett ikke det samme for forpakterspillemenn som for forpaktermusikantene. Sosial posisjon og popularitet lokalt hadde trolig størst betydning for utvelgelsen.

Musikkmonopol og musikksmak

Hvem foretrakk lokale spillemenn i bryllupsfeiringen, og hvem ønsket musikkoppvarning av stadsmusikanten og hans folk? Musikksmaken var sterkt knyttet til den sosiale posisjonen i standssamfunnet. En vanlig hovedinndeling i datidens stender var adel, geistlighet, borgere og bønder. Peter Henningsen bruker begrepet *sosiale distinksjoner* om de materielle symbolene og kulturelle kodene som signaliserte sosial tilhørighet i det 18. århundret (Henningsen 2001: 342). Stadsmusikantenes unntak for musikkoppvarning hos standspersoner ute i landdistriktene kan indikere to forhold. For det første var dette de mest innbringende oppdragene. For det andre er det trolig at prester, fogder, skrivere, kongelige betjenter og lensmenn foretrakk stadsmusikanten både ut fra sosiale hensyn og musikksmak. Bønder var imidlertid ingen ensartet gruppe. I denne fantes også svært velstående familier med sosiale ambisjoner. Også blant de mest velstående bøndene er det rimelig å anta at stadsmusikanten var en velkommen musikanter ved store feiringer for å markere nettopp sosiale distinksjoner. I bevillingene til forpakterspillemenn het det gjerne at oppdraget var å betjene den gemene allmue eller bønder med spill i hvor det måtte behøves (Blengsdalen 2015). Ved dette var forpakterspillemennene henvist til musikkoppvarning hos den laveste standen.

Men selv om forpakterspillemannen representerte den lokale musikktradisjonen, var han stadsmusikantens forlengede arm ute i distriktet. Han

må tidvis ha vært en torn i øyet, både for andre spillemenn og bønder som ville feire sine livshøytider uten innblanding hverken fra stadsmusikanten eller hans folk. To saker fra Henrich Levins tid er et godt eksempel på det. Sommeren 1764 skulle det feires bryllup på gården Hegland i Lunde. Hans og Niels Heisholt mente seg berettiget til musikkoppvartningen ettersom gården lå innenfor distriktet de forpaktet. De hadde derfor innfunnet seg for å spille da fire andre unge spillemenn også ankom med sine feler i samme ærend. Forpakterspillemennene ga seg til å forhandle med de fire og foreslo at to av dem kunne få spille sammen med dem. De kom ikke til enighet. Dagen etter da selve gjestebudet skulle være, fortsatte disputten. Brudgommen erklærte da at han ville ha dem til å spille som han selv hadde sendt bud på. Forpakterspillemennene forlot deretter bryllupsgildet med uforrettet sak.³⁵

En liknende hendelse fant sted samme år på gården Prestgrav i Holla, som også sorterte under brødrene Heisholts forpakterdistrikt. Hans hadde innfunnet seg og spilt i to dager uten å få betaling ut over mat og drikke. Da han andre dagen hadde spilt til dans for bruden og alle hadde danset med henne, sa han stopp. Han fikk så 1 ort av brudgommen i betaling. Brudens far, vert for gildet, gjorde det klart at Hans gjerne måtte fortsette å spille dersom han ønsket det, men betaling ut over mat og øl kom ikke på tale. «Har du forpaktet Spillet, saa har jeg forpaktet Pungen,» sa han.³⁶ Hans erklærte at han ikke ville spille hvis han ikke fikk betalt for det, hvor lite det enn måtte være. Kravet ble ikke imøtekommet. Bonden på Prestgrav ba i stedet sønnen sin om å spille til dans sammen med to kamerater og svingte seg deretter i dansen til de tre lokale spillemennenes musikk.

Henrich Levin reiste sak på vegne av sine to forpakterspillemenn, men tapte. Retten påpekte at de fleste av spillemennene var nære slektninger av brudeparene og innbudte gjester. Flere av dem var også svært unge, i 17–18-årsalder. I dommen het det at de innstevnte spillemennene som hadde møtt i bryllupene på Prestgrav og Hegland, kun hadde søkt å fyllestgjøre slektningers og venners velbehag. Det var ikke bevist at de hadde mottatt penger for spillingen, dermed hadde de heller ikke forbrutt seg mot Levins

35. SAKO: Tingbok nr. 23 for Nedre Telemark sorenskriveri 1765–1767, fol. 313a.

36. Ibid. fol. 119b.

privilegium.³⁷ Muligens var slektskapsforholdet til brudeparet et viktig poeng for utfallet av saken. Jens Henrik Koudal skriver om danske forhold at det kunne forekomme forpakteravtaler som ga nære slektninger en slags fortrinnsrett til å spille i bryllup og barsel (Koudal 2000: 118). Jeg har ikke støtt på tilsvarende når det gjelder norske forhold, men i flere saker vedrørende ulovlig spill var vennskap og slektskap ofte en del av problematikken. Wilhelm Heuser, stadsmusikant i grevskapet Larvik, formulerte selv ganske presist hva det dreide seg om: «Thi ved de Brylluper og Gilder, som paa Landet i Grevskabet forefalder, betiener Bønderne sig gjerne af egne Kamerader, som for en Bagatelle hielpe dem at fornøye sig.»³⁸ Praksis var, som han sa, både her og andre steder, at «de i stilhed lader sig betale, men ved tiltale paaskyder at deres foretagende har skeed uden Betaling og Vederlaug».³⁹ Han var fullt innforstått med at det var vanskelig å komme ulovlig musikkoppvarthning til livs.

Kulturell motstand mot privilegiesystemet manifesterte seg i ulike opposisjonelle praksiser, både skjulte og åpne. Konfliktene ble særlig tydelige i forbindelse med det Knut Dahle kalte store lag, i særdeleshet bryllup hos bøndene i Bratsberg amt. Her ble spørsmål om smak, tradisjoner og kulturelle motsetninger særlig tydelige. Stadsmusikantenes mangeårige musikalske opplæring skulle møte kirkens behov for musikk ved høytider og byborgenes behov for musikk til dans og underholdning. Bøndene foretrakk hardingfele og trommer i sine seremonier. Dette bekrefter stadsmusikant i Kristiansand, Lorents Nicolaj Berg i læreboken i musikk, *Den første prøve for Begyndere udi Instrumental-kunsten*, utgitt i 1782. Her beskriver han den norske fjellbonden som på sine neversålede sko, forlyster seg med fjelldans i bryllup etter trommespill (Berg 1782: 20). Berg var klar over kløften mellom den musikktradisjonen stadsmusikanten representerte, og de musikalske tradisjonene knyttet til bøndenes seremonier. Det var nok en erkjennelse stadsmusikantene i Bratsberg amt delte. Ordningen med forpakterspillemenn var en pragmatisk strategi, ikke bare for å bøte på inntektstap, men også en innrømmelse av at det var andre som hadde bedre

37. Ibid. fol. 405b.

38. SAKO: Larvik grevskap. Personalforvaltning. Pakkesaker, rekke II nr. 3: Diverse. Overinspektøren i Pro Memoria til greven 4.5.1770.

39. Loc.cit.

kort på hånden i denne situasjonen. Den lokale spillemannen representerte tradisjonen.

Stenderspillemann eller ei?

Hva så med stenderspillemennene? For Brynjulv Olson må en eventuell forpakterrett ha vært gitt av Frans eller Henrich Levin. For Hølje Sveinsson Leikandrud og Jon Kjos må bevillingen ha vært gitt av Henrich Levin eller Johannes Bøttger. Jeg har gått gjennom tingbøker og pantebøker for den aktuelle perioden uten å finne tinglyste bevillinger, men det er lakuner i materialet. Selv om opplysningene ikke kan dokumenteres, er det likevel grunn til å tro at det er hold i tradisjonen. Knut Dahles presise beskrivelse av ordningen peker i den retning. Det paradoksale er, at mens forpakter-spillemennene har gått i glemmeboken, har stenderspillemennenes renommé overlevd. Hva skyldes det? Kanskje ble forpakterspillemennene, slik også stadsmusikantene ble, utelatt fra norsk musikkhistorie etter 1814 da nasjonsbyggerne lette etter det mest urnorske. Der hadde ikke disse musikantene noen plass. Rikard Berge hadde en svært kritisk holdning til stadsmusikantordningen, denne «herlege privilegtidi», som han syrlig kalte den, da «kunsti med skulde patenterast i visse distrikt» (Berge 1921: 140). Det foregår en utvelgning i tradisjonen der noen blir glemt og andre får «evig liv». Noen overlever samtiden og blir del av det vi kan kalle en slags folkemusikkens kanon. De fleste forpakterspillemennene ble ikke det.

Forkortelser

DK: Danske kanselli

NI: Norske Innlegg

NÅB: Norske Åpne Brev

NK: Norske Kongebrev

Litteratur og kilder

- Andersson, Greger 1988–1991. «Monopol och allians. Privilegierade musikanterers profesjonsstrategier under 1600- och 1700-talen». *Dansk Årbog for Musikforskning* nr. 19. Dansk Selskab for Musikforskning, København: 43–93.
- Arkivportalen: Øvre Telemark fogderi – SAKO/A-726.
<http://www.arkivportalen.no/side/forside> Lesedato 20.10.2016.
- Berg, Nicolaj Berg 1782. *Den første prøve for Begyndere udi Instrumentalkunsten*. Christiansand : A. Swane.
<http://img.kb.dk/ma/musinstr/LNBerg.pdf>.
- Berge, Rikard 1921. «Spelemenner», i Sandvik, O. M. og Schjeldrup, G. (red.) *Norges Musikhistorie bd. 1*: 135 172. Kristiania: Eberh. B. Oppi – Kunstforlag.
- Berge, Rikard 1926. «Spelemennar» i H. H. Einung (red.) *Tinn-soga bd. 1*: 529–545. Rjukan: Dagbladets prenteverk.
- Blingsdalen, Anne Svånaug 2015. *Med Spil at betiene Alle og Eenhver. Stadsmusikantordningen i Norge 1660–1800 med særlig vekt på Kongsberg og Skien*. Trondheim: Ph.d.NTNU.
- Buen, Knut 1983. *Som gofa spølå. Tradisjonen rundt spelemannen Knut Dable 1834–1921*. Tuddal: Rupesekken forlag.
- Digitalarkivet. Folketellingen 1801 for Telemark.
<https://arkiverket.no/Digitalarkivet>. Lesedato 1.10.2016
- Eidangerslekt.org m/Siljan og Brevik <http://www.eidangerslekt.org/siljan-slekt/engelstad/cornelius-halvorsen-1700.htm>. Lesedato 27.10.2016.
- Fladby, Rolf (red.) 1974. *Norske kongebrev bd. II 1670–1680*. Oslo: Lokalhistorisk institutt. Universitetsforlaget.
- Fogtman, Laurids 1802. *Kongelige Rescripter. Resolutioner og Collegialbreve for Danmark og Norge, bd. 10*. København: Gyldendalske forlag.
- Gjermundsen, Arne Johan (1992): Skifteregister for Holla Nedre Telemark. Offentlige arveskifter 1667–1900 med oversikt over slekt og arvinger etter bønder og husmenn og verks- og bruksarbeidere. LTB, Ulefoss.
- Henningsen, Peter 2006. *I sansernes vold. Bondekultur og kultursammenstød i enevældens Danmark, vol. I*. København: Landbohistorisk selskab &

Københavns stadsarkiv.

Hernes, Asbjørn 1952. *Impuls og tradisjon i norsk musikk 1500-1800*. Oslo:

Det Norske Videnskaps-Akademi.

Koudal, Jens Henrik 2000. *For borgere og bønder. Stadsmusikantvæsenet i Danmark 1660–1800*. København: Museum Tusulanums Forlag.

Norske Intelligenz-Seddelar nr. 31 1824.

Selvik, Randi M. 2005. «*Kjendere og Liebhabere. Musikere og musikkliv i Bergen ca. 1760-1830.*» Trondheim: PhD-avhandling ved NTNU.

Statsarkivet på Kongsberg (SAKO):

Bratsberg len og amt, eske 325. Diverse 1617–1815.

Katalog for Bratsberg len og amt 1556–1844. Innledningen.

Larvik grevskap. Personalforvaltning. Pakkesaker, rekke II nr. 3: Diverse. Overinspektøren i Pro Memoria til greven 1770.

Pantebok for Nedre Telemark sorenskriveri 1719–1725, rekke I nr. E.

Pantebok for Nedre Telemark sorenskriveri 1726–1732, rekke I nr. F.

Pantebok for Nedre Telemark sorenskriveri 1756–1775, rekke I nr. K.

Pantebok for Nedre Telemark sorenskriveri 1775–1781, rekke I nr. L.

Pantebok for Nedre Telemark sorenskriveri 1781–1794, rekke I nr. M.

Pantebok for Nedre Telemark sorenskriveri 1794–1801, rekke I nr. N.

Skifteprotokoll nr. 9 for Nedre Telemark sorenskriveri 1727–1736.

Tingbok nr. 10 for Nedre Telemark sorenskriveri, 1722–1727.

Tingbok nr. 15 for Nedre Telemark sorenskriveri 1756–1775.

Tingbok nr. 23 for Nedre Telemark sorenskriveri 1765–1767.

Tingbok for Numedal og Sandsvær sorenskriveri rekke I, 1785–1792.

Pantebok for Numedal og Sandsvær sorenskriveri rekke I nr. 7, 1786–1797.

Riksarkivet (RA):

Danske Kanselli, Norske Innlegg (DK. NI.) 1676.

Danske Kanselli, Norske Innlegg (DK. NI.) 1762.

Danske Kanselli, Norske Åpne Brev 1707.